
Vladimir HANGA
Mircea Dan BOB

CURS DE DREPT PRIVAT
ROMAN

Ediția a IV-a, revizuită și adăugită

Universul Juridic
București
-2011-

Editat de **S.C. Universul Juridic S.R.L.**

Copyright © 2006, 2009, 2011, **S.C. Universul Juridic S.R.L.**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin

S.C. Universul Juridic S.R.L.

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al **S.C. Universul Juridic S.R.L.**

**NICIUN EXEMPLAR DIN PREZENTUL TIRAJ NU VA FI
COMERCIALIZAT DECÂT ÎNSOȚIT DE SEMNĂTURA
ȘI ȘTAMPILA EDITORULUI, APLICATE PE INTERIORUL
ULTIMEI COPERTE.**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HANGA, VLADIMIR

Curs de drept privat / Vladimir Hanga, Mircea Dan Bob. –

Ed. a 4-a, rev. și adăug. - București : Universul Juridic, 2011

ISBN 978-973-127-626-7

I. Bob, Mircea Dan

347(498)

REDAȚIE: tel./fax: **021.314.93.13**
tel.: **0732.320.665**
e-mail: **redactie@universuljuridic.ro**

DEPARTAMENTUL telefon: **021.314.93.15; 0726.990.184**
DISTRIBUȚIE: tel./fax: **021.314.93.16**
e-mail: **distributie@universuljuridic.ro**

www.universuljuridic.ro

**COMENZI ON-LINE,
CU REDUCERI DE PÂNĂ LA 15%**

AVERTISMENT

Această lucrare este concepută ca un manual destinat studenților în vederea pregătirii pentru examenul de Drept roman. Expunerea urmărește punctarea chestiunilor esențiale și dezvoltarea celor mai dificile, exemplificarea cu texte relevante și este completată cu repere cronologice ce să ajute la aplicarea și fixarea cunoștințelor.

Catedra de Drept roman a universității clujene s-a menținut constant în tradiția de tratare a materiei specific mediului universitar francez. Cursul profesorului Ion Cătuneanu (apărut în trei ediții succesive începând din 1922) a avut ca model celebrul *Manuel élémentaire de droit romain* al lui Paul-Frédéric Girard. De la prima ediție publicată în 1958 și ajungând la Tratatul apărut în 1978, linia astfel deschisă a fost îmbogățită și actualizată de către dl. profesor Vladimir Hanga ținând seama și de contribuțiile următorului profesor parizian marcant – Raymond Monier. În conținutul lucrării de față am urmat principial planul de tratare adoptat în cursul maestrului nostru, profesorul Hanga, observând în multe privințe pozițiile regretatului Jean Gaudemet. Afinitatea tradițională pentru dreptul francez nu conferă însă autorilor menționați vreo poziție de exclusivitate. Aparatul bibliografic probează atenția ce, atât noi cât și predecesorii noștri, am înțeles să o acordăm literaturii de specialitate italiene și germanice.

Cursul încearcă să vină în întâmpinarea unei probleme importante la noi: bibliografia de specialitate. Lista recomandată, chiar și în lucrările rezumative ale romaniștilor noștri, este în majoritatea cazurilor vastă și greu de procurat – ceea ce nu face decât să descurajeze studentul. La aceasta se adaugă durata mult prea scurtă afectată Dreptului roman în învățământul universitar românesc. Alteori, lista în cauză este – dimpotrivă – mult prea redusă, dând studentului impresia că are de-a face cu o materie-poveste ce expune o sumă de concluzii bune doar de memorat. Or, se vedea din cuprins cum Dreptul roman are menirea de a pune bazele unui vocabular de specialitate, de a familiariza studentul cu stilul de gândire juridic și, înainte de toate, de a-i lărgi perspectivele prin educarea simțului istoric, evolutiv, în perceperea instituțiilor de drept.

Am încercat în consecință să indic la sfârșitul fiecărei secțiuni cărțile și studiile (sau pasajele din acestea) ce pot ajuta cititorul interesat să aprofundeze problematica. Am insistat pe bibliografia în limba română, pentru a nu îngreuna excesiv efortul făcut de studentul de anul I în însușirea noțiunilor de fond. Lucrările în limbi străine sunt prin urmare destinate mai degrabă studenților aflați în elaborarea lucrării de licență și juriștilor (sau nejuryștilor) interesați de

evoluțiile instituționale din Dreptul roman. În plus, o listă bibliografică actualizată și sistematizată este pusă la dispoziția oricărui doritor de aprofunda mai mult problematica.

Baza de documentare pe care am urmat-o se găsește în izvoarele propriu-zise și în câteva lucrări ce mi-au apărut ca fiind de referință. Două dintre izvoare sunt accesibile și în traducere românească: *Instituțiile lui Gaius* (traduse de Aurel Popescu în 1982) și *Instituțiile lui Iustinian* (în traducerea autorilor acestui curs, 2009 și 2011). Cartea întâi a Digestelor, precum și o serie de texte fragmentare se pot găsi în traducerea domnului profesor Teodor Sîmbrian. *Istoria Romei* de Eugen Cizek (ediția în limba română apărută în anul 2002) se recomandă ca o bună sursă pentru aprofundarea contextului istoric în care s-au putut produce evoluțiile instituțiilor juridice. Dintre tratate, ediția din 1973 a profesorului Constantin Tomulescu și cea din 1978 a domnului profesor Hanga mi se par a fi deocamdată referințele pentru literatura română de specialitate, în pofida balastului ideologic inerent epocii în care au apărut. La nivel de cursuri, ediția din 1931 datorată lui Constantin Stoicescu este un standard ce nu a fost încă depășit: expunere clar articulată, antrenantă, elegantă, completă și - foarte important - provocatoare la reflexie prin dezbaterile controverselor. Sunt motivele pentru care, la inițiativa domnului decan Flavius Baias, Cursul Stoicescu a fost republicat în 2009 și îl recomand studenților ca material alternativ în pregătire; punctele infirmate sau nuanțate de știința romanistă ulterioară anului 1931 pot fi lesne identificate prin comparația cu manualele actuale. În fine, cea mai sintetică prezentare a Dreptului privat roman îi aparține fostului profesor de la Iași, Mihai Jakotă (ediția apărută în două volume la Editura Fundației Chemarea în 1993), a cărui dispariție a lăsat un gol greu de umplut în învățământul și știința noastră.

Aflat acum la a patra ediție de când domnul profesor Hanga ne-a încredințat Cursul de Drept privat roman spre continuare, sper la o bună primire și apelez la bunăvoința cititorului în a semnala neajunsurile pe care le-ar sesiza.

Mircea Dan Bob
Septembrie 2011

BIBLIOGRAFIE ȘI ABREVIERI

Probleme generale

DCJ = *** *Dictionnaire de la culture juridique*, Denis ALLAND, Stéphan RIALS (coord.), PUF, Paris, 2003.

ECR = *** *Enciclopedia civilizației romane*, Dumitru TUDOR (coord.), Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

Raymod BLOCH, Jean COUSIN, *Roma și destinul ei*, 2 vol., trad. B. și D. SLUȘANSCHI, Meridiane, București, 1985.

Florin BOHÎLTEA, Constantin OLARIU, *Instituții romane. Dicționar de termeni*, București, 2000.

Gaston BOISSIER, *Cicero și prietenii săi*, trad. Nicolae STEINHARDT, Univers, București, 1977.

Jean CARBONIER, *Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur*, LGDJ, Paris, 2001.

Jérôme CARCOPINO, *Viața cotidiană în Roma la apogeul imperiului*, trad. Cicerone THEODORESCU, Științifică și enciclopedică, București, 1979 (v. și ediția engleză recentă: *Daily life in ancient Rome: the people and the city at the height of the empire*, trad. E.O. LORIMER, adnotată de Henry T. ROWELL, Yale University Press, New Haven, 2003, unde Introducerea și Eseul bibliografic al d-nei. Mary BEARD racordează lucrarea la descoperirile științifice ulterioare ediției prime, apărute în 1939).

M. CARY, H.H. SCULLARD, *Istoria Romei până la domnia lui Constantin*, trad. de Simona CEAUȘU, All, București, 2008.

Eugen CIZEK, *Mentalități și instituții romane*, trad. Ilieș CÂMPEANU, Globus, București, 1998.

Eugen CIZEK, *Istoria Romei*, Paideia, București, 2002.

Sergiu Pavel DAN, *Visul lui Scipio – istoria Romei ca poveste filosofică*, Dacia, Cluj-Napoca, 1983.

Mircea DJUVARA, *Teoria generală a dreptului. Enciclopedia juridică*, ediție îngrijită de Barbu BERCEANU, All, București, 1995 (sau edițiile următoare).

Ovidiu DRIMBA, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, Științifică și enciclopedică, București, 1984.

Michèle DUCOS, *Rome et le droit*, Paris, 1996.

Mircea ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, 3 vol., Universitas, Chișinău, 1992.

Numa-Denis FUSTEL DE COULANGES, *Cetatea antică*, trad. ALEXIANU, Ed. Socec, București, 1920 (sau edițiile următoare).

Jean GAUDEMET, *Les institutions de l'antiquité*, Montchrestien, Paris, 2002.

Theodor MOMMSEN, *Istoria romană*, 3 vol., București, 1984-1989.

Tancrède ROTHE, *L'esprit du droit chez les anciens*, Paris, 1928.

Izvoare

M. BIRET, *Applications au Code civil des Institutes de Justinien et des 50 livres du Digeste avec la traduction eu regard*, 2 vol., Paris, 1924.

G. BRUNS, *Fontes iuris romani antiqui* (ed. a VII-a revăzută de Otto GRADENWITZ), 2 vol., Leipzig, 1909-1912.

Ion C. CĂTUNEANU, *Izvoare de drept roman și formule de acțiuni*, Cartea românească, București, 1923.

Codex Theodosianus, ediția KRÜGER, 1923.

Corpus iuris civilis, ediția MOMMSEN, KRÜGER, SCHÖLL și KROLL, Berlin, 1895-1899.

Gaius, *Instituțiunile*, trad. rom. Aurel POPESCU, Ed. Academiei RSR, București, 1982 (sau trad. fr. Jules REINACH, Les belles lettres, Paris, 1991).

Paul-Frédéric GIRARD, *Textes de droit romain. Publiés et annotés*, ed. Felix SENN, 1937.

Vladimir HANGA, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului RPR*, vol. I, București, 1958.

Vladimir HANGA, *Adagii și locuțiuni latine în dreptul românesc*, Lumina lex, București, 1998.

HEUMANN-SECKEL, *Handlexikon zu Quellen des römischen Rechts*, ed. a IX-a, Jena, 1914.

Vladimir HANGA, *Adagii juridice latinești*, Lumina lex, București, 1999.

****Instituțiile lui Iustinian*, trad. și note de Vladimir HANGA și Mircea Dan BOB, Universul juridic, București, 2009.

Otto LENEL, *Das Edictum perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*³, Bernard Tauchnitz, Leipzig, 1927.

L. XII Tab. – publicată în Ioan CALENDERU, *Studiu asupra legii celor XII Tabule*, în AAR.Ist. seria a II-a, tomul X 1887-1889, p. 29-89.

LEVET, PERROT, FLINIAUX, *Textes et documents pour servir à l'enseignement du droit romain*, Paris, 1931.

PLUTARH, *Vieți paralele*, trad. și note N.I. BARBU, 5 vol., Științifică, București, 1960-1971.

POLYBIOS, *Istoriei*, Ed. Științifică, București, 3 vol., 1966-1995.

Teodor SÂMBRIAN, *Drept roman. Principii, instituții și texte celebre*, Șansa, București, 1994.

C.A. SPULBER, *L'Eclogue des Isauriens. Texte, traduction, histoire*, Müldorf, Cernăuți, 1929.

SUETONIUS, *Viețile celor doisprezece cezari*, Rao, București, 1998.

TACITUS, *Anale*, trad, introd. și note Gheorghe GUȚU, Humanitas, București, 1995.

Tratate, cursuri, monografii

*** *Lineamenti di storia del diritto romano*, Mario TALAMANCA (coord.), Giuffrè Editore, Milano, 1989.

Christian BEAUDET, *Introduction générale et historique à l'étude du droit*, CPU, Paris, 1997.

- Jean-Cassien BILLIER, Aglaé MARYIOLI, *Histoire de la philosophie du droit*, Armand Colin, Paris, 2001.
- Andrew BORKOWSKI, Paul du PLESSIS, *Textbook on Roman Law*, OUP, 2005.
- Jean-Marie CARBASSE, *Manuel d'introduction historique au droit*, PUF, Paris, 2002.
- Antonio Ortega CARILLO de ALBORNOZ, *Derecho privado romano*, ed. a 2-a, Málaga, 2002.
- Valerius CIUCĂ, *Lecții de drept roman*, 4 vol., Polirom, Iași, 1999-2001.
- Ștefan COCOȘ, *Drept roman*, Beck, București, 2001.
- Gerhard DULCKEIT, Fritz SCHWARZ, Wolfgang WALDSTEIN, *Römische Rechtsgeschichte*, Beck, München, 1995.
- Jacques ELLUL, *Histoire des institutions. L'antiquité*, Quadrige/PUF, 1999.
- Jean GAUDEMET, *Les institutions de l'antiquité*, Montchrestien, Paris, 2002 (pentru izvoare și procedură).
- Jean GAUDEMET, *Droit privé romain*, Montchrestien, Paris, 1998 (pentru izvoare și procedură).
- Paul Frédéric GIRARD, *Manuel élémentaire de droit romain*, de F. Senn, Paris, 1929.
- Antonio GUARINO, *Diritto privato romano*, Jovene Editore, Napoli, 2001.
- Vladimir HANGA, *Drept privat roman. Tratat*, EDP, București, 1978.
- IDR = ****Istoria dreptului românesc*, Ion CETERCHI (coord.), 3 vol., Academiei RSR, București, 1980-1987.
- Max KASER, *Das römische Privatrecht*, 3 vol., München, 1971-1975.
- Arthur KAUFMANN, Winfried HASSEMER, *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*⁶, Heidelberg, C.F. Müller juristischer Verlag, 1994.
- Jean-Philippe LEVY, André CASTALDO, *Histoire du droit civil*, Paris, Dalloz, 2002.
- Detlef LIEBS, *Römisches Recht*, Göttingen, 1999.
- Philippe MALAURIE, *Antologia gândirii juridice*, trad. Doina JELA-DESPOIS, București, Humanitas, 1997.
- Emil MOLCUȚ, *Drept privat roman*, Universul juridic, București, 2006.
- René ROBAYE, *Une histoire du droit civil*, Academia Bruylant, Louvain-la-Neuve, bruxelles, 2000.
- Mihail Vasile JAKOTĂ, *Dreptul roman*, Chemarea, Iași, 2 vol., 1993.
- Jean GAUDEMET, *Droit privé romain*, Montchrestien, Paris, 1998.
- Constantin HAMANGIU, Matei NICOLAU, *Dreptul roman*, vol. I, Socec, București, 1930.
- Ștefan LONGINESCU, *Elemente de drept roman. Curs pentru licență în drept*, 2 vol., București, 1929.
- Teodor SÂMBRIAN, *Drept roman*, Helios, Craiova, 2001.
- Constantin STOICESCU, *Curs elementar de drept roman*, București, 1931 (reeditat sub îngrijirea Mircea Dan BOB, Universul juridic, București, 2009).
- Paul SOKOLOWSKI, *Die Philosophie im Privatrecht*, Halle, 1902.
- Eugeniu SPERANȚIA, *Introducere în filosofia dreptului*, Cluj, 1946.
- Peter STEIN, *Roman law in european history*, Cambridge University Press, 2002.

- Michael STOLLEIS, *Juristen Lexikon*², Beck, München, 2000.
 Jean-Louis THIREAU, *Introduction historique au droit*, Flammarion, Paris, 2001.
 Constantin TOMULESCU, *Drept privat roman*, TUB, 1973.
 Pasquale VOCI, *Istituzioni di diritto romano*, Giuffrè Editore, Milano, 1996.

Culegeri de studii

- Atti Romano ... Il modello di Gaio nella formazione del giurista*. Atti del convegno torinese 4-5 Maggio 1978 in onore del Prof. Silvio Romano, Giuffrè, Milano, 1981.
Mélanges Magdelain ... Mélanges à la mémoire de André Magdelain, Panthéon Assas, Paris, 1998.
Obligation ... L'obligation, Archives de philosophie du droit, Dalloz, Paris, 2000.
Opuscula Gallo ... Filippo GALLO, Opuscula selecta, CEDAM, Milano, 1999.
Prospettive ... Prospettive sistematiche nel diritto romano, G. Giapichelli, Torino, 1976.
Sodalitas ... Sodalitas: Scritti in onore di Antonio Guarino, 3 vol., Napoli, 1984.
Studii Herlea ... Alexandru HERLEA, Studii de istorie a dreptului, 3 vol., Dacia, Cluj-Napoca, 1983-1997.
Studi Impallomeni ... Studi in memoria di Giambatista Impalomeni, Giuffrè, Milano, 1999.
Œuvres Wubbe ... Felix B.J. WUBBE, Ius vigilantibus scriptum – œuvres choisies, édité par Pascal PICHONNAZ, Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 2003.

Reviste

- ADP ... „Arhiva pentru drept și politică” (București).
 AUI ... „Analele Universității din Iași”.
 Bul.Șt. ... „Buletinul Științific” al Univ. „Mihail Kogălniceanu” (Iași).
 C.Jud. ... „Curierul judiciar” (București).
 NRHD ... „Nouvelle revue historique de droit français et étranger” (Paris).
 PR ... „Pandectele române” (București).
 RCDLJ ... „Revista critică de drept, legislație și jurisprudență” (București).
 RHD ... „Revue historique de droit français et étranger” (Paris).
 RIDA ... „Revue internationale des droits de l'antiquité”.
 RRDP ... „Revista română de drept privat” (București).
 RRSJ ... „Revue roumaine des sciences juridiques” (București).
 RTDciv. ... „Revue trimestrielle de droit civil” (Paris).
 SC ... „Studii clasice” (București).
 SCJ ... „Studii și cercetări juridice” (București).
 SDR ... „Studii de drept românesc” (București).
 SUBB ... „Studia Universitatis Babeș-Bolyai – series Iurisprudentia” (Cluj-Napoca).

CAPITOLUL I

INTRODUCERE ÎN STUDIUL DREPTULUI ROMAN

1. DE CE DREPTUL ROMAN? Societatea europeană aflată în căutarea unității politice și economice se zbate să-și cristalizeze identitatea unitară. Un rol central în identificarea acesteia îl are patrimoniul spiritual greco-roman, având între componentele sale de bază Dreptul roman. Recuperat de cercetători începând cu sec. XII, a fost secole de-a rândul model de raționament juridic și sursă inepuizabilă de soluții pentru problemele cotidiene mai simple sau mai complicate. Suveranii europeni au încercat să împrumute auroa de legiutor a cezarilor Romei, imitându-i în elaborarea unor codificări de mică sau de mare anvergură. Codurile epocii moderne au împrumutat copios planul și conținutul Instituțiilor lui Gaius și ale împăratului Iustinian, iar lumea întreagă avidă de civilizare le-a preluat pe cinci continente. La peste două secole de la intrarea în vigoare a celebrului Code Napoléon, Europa își caută (din nou) o nouă unitate juridică. Acum însă dreptul roman nu mai este cunoscut direct decât de specialiștii săi. Noțiunile inventate și perfecționate de jurisconsultii romani au intrat deja în obișnuința unei științe a dreptului privat european ce își revendică maturitatea: codurile de secol XIX și jurisprudența aferentă i-au devenit acum rădăcinile de referință. În comisiile de codificare naționale și europene nu se mai discută direct despre dreptul roman, iar romanistii nu se mai interesează neapărat de dreptul pozitiv: codurile moderne au eliminat aplicarea legislativă și jurisprudențială directă a Corpusului lui Iustinian, astfel că practicianul nu mai trebuie neapărat să cunoască dreptul roman iar romanistul este fericit că se poate dedica exclusiv cercetării. În plus, dominația anglo-germanică în Europa în dauna celei latine a imprimat mai nou tendințe liberale în comisiile de legiferare, care proclamă emfatic nașterea unui *new european private law*.

De ce totuși un manual de drept roman într-un învățământ juridic care se vrea tot mai minimalist, pentru a nu stresa creierii încărcăți de jocuri de strategie, filme descărcate de pe torrente și de comunități virtuale ai studentului secolului XXI?

Pentru că (1) unificarea Europei nu a fost proiectată săptămâna trecută, ci este rezultatul a aproape trei milenii de *experiență spirituală comună*: o experiență întemeiată pe moștenirea greco-romană.

Pentru că (2) „noul” drept privat european folosește noțiunile de bunăcredință, contract, proprietate, succesiune, îmbogățire fără justă cauză, testament, condiție, uzucapiune, gaj, creditor, prescripție, răspundere civilă, gestiune de afaceri, plată, cesiune de creanță, debitor, culpă, ipotecă etc. – noțiuni pe care Quintus Mucius Scaevola le sistematiza teoretic și avocatul Cicero le folosea

practic încă din sec. I a.Chr., iar jurisconșulții clasici precum Papinian, Ulpian și Gaius le perfecționau în sec. II p.Chr. Alfabetul juridic (expresia aparține romanistului german v. Jhering) inventat de către romani ne servește și astăzi.

Pentru că (3) un paradox surprinde privitorul tabloului contemporan: lumea anglo-americană, dezvoltată istoric în afara tradiției juridice romane, a urmat și urmează involuntar exact evoluția societății romane și a dreptului ei într-o manieră mult mai fidelă decât Europa continentală, leagănul continuității romane: e.g., sistemul *Equity* a dublat și modernizat pe cel de *common law*, exact cum dreptul pretorian a acționat față de vechiul *ius ciuile*; sistemul electorilor practicat la alegerea președintelui SUA corespunde mecanismului imaginat începând cu sec. VI a.Chr. de regele Servius Tullius pentru votul în adunările centuriate; preeminența precedentului judiciar ca izvor de drept în *common law* ne amintește că jurisconșulții clasici erau în primul rând practicieni ai dreptului și că Digestele lui Iustinian conține în primul rând cazuistică.

Pentru că (4) eternul uman remarcabil surprins de scriitorii greci și latini în literatură este valabil și în domeniul juridic: criză economică a existat și în dreptul roman postclasic, a cărui experiență în soluționarea problemelor nu ne poate fi decât utilă; societatea romană s-a confruntat la sfârșit de republică cu schimbarea de semnificație a familiei tradiționale, dreptul trebuind să ofere soluții pentru conviețuirile stabile între necăsătoriți, tendințele de emancipare a persoanelor de sex feminin și copiilor etc. Problemele omului sunt în mare aceleași, iar studiul dreptului roman ne pune la dispoziție o experiență întinsă pe patrusprezece secole, a unei societăți în formare, expansiune și apoi declin.

Pentru că (5) o facultate de drept nu se poate rezuma la expunerea regulilor legislative și a soluțiilor jurisprudențiale ale momentului. Inflația legislativă și inconsecvența instanțelor le face rapid perisabile. Dreptul roman dezvoltă viitorului jurist *simțul evolutiv*: conștiința faptului că lucrurile se schimbă și el este chemat să răspundă cu soluții. În esență, juristul secolului XXI nu poate fi un simplu tehnician; el trebuie să știe de unde au venit noțiunile cu care lucrează, pentru a le înțelege apoi configurația actuală și a estima direcția în care se îndreaptă.

2. ORIGINEA REGULILOR JURIDICE este prima chestiune ce trebuie lămurită unui debutant pe tărâmul dreptului. Cum apar, se modifică și dispar acestea? Mai multe răspunsuri s-au conturat de-a lungul istoriei:

Răspunsul dat la începutul evului mediu a fost de ordin teologic: dreptul ar fi în această optică un produs al voinței divine. Laicizarea, începută din Renaștere, a culminat cu ideile raționaliste: voința omului este liberă, omul este un Creator, deci dreptul este un produs al voinței atotputernice a omului. În consecință, normele ce le creează sunt imuabile și optime a-i satisface aspirațiile. Aceste idei

aparțin precursorilor revoluției franceze, înscrise într-o atmosferă atee. Dreptul este „rațiunea omenească întrucât guvernează popoarele” (Montesquieu, III, C.1).

Dar ulterior s-a observat că rațiunea se poate înșela, prin urmare dreptul nu poate fi un produs arbitrar al voinței; acesta este o rezultată a necesităților impuse de mediul social. Echilibrul de forțe atins în societate la un moment dat și într-un anumit context se reflectă în juridic.

Se pune întrebarea: cum și când s-a atins primul moment de echilibru? Cum se ajunge la transformări în drept? Încotro se merge? Pentru a ne facilita răspunsul, trebuie să studiem evoluția societăților de la stadiul primitiv până la maturitate și apoi prăbușire.

3. AICI APARE IMPORTANȚA DREPTULUI ROMAN. Istoria dreptului antic cunoaște și alte sisteme juridice ca cel egiptean, babilonian, feudal german etc. În pofida unor valori certe (precum Codul lui Hammurapi - ≈1750 a.Chr.), acestea nu au dezvoltat preocupări de teoretizare, ci au rămas la un stadiu pur pragmatic; niciuna din legislațiile antice n-a cristalizat în forme atât de precise și sistematice regulile de drept, încât acestea să poată rezista timpului așa cum a rezistat dreptul roman. Calitatea unei legislații se apreciază în posibilitatea de abstractizare a acesteia, în aptitudinea de a se constitui într-o sinteză universal aplicabilă. Empirismul codului lui Hammurapi nu poate concura cu rafinamentul în abstractizare al dreptului roman. Așa cum arătam mai sus, acesta oferă celui ce începe studiul dreptului o perspectivă istorică asupra instituțiilor ce le va învăța în anii următori. Înțelegerea regulilor juridice actuale nu poate fi desprinsă de cunoașterea originii și evoluției acestora; iar această cunoaștere trebuie integrată în contextul social-politic în care a avut loc. Jurisconsultul roman Celsus aprecia că:

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

„Cunoașterea legilor nu înseamnă posedarea cuvintelor, ci cunoașterea efectelor și virtualităților acestora”¹.

Celsus sugerează că pregătirea unui viitor jurist nu se reduce la reținerea formulelor legislative oferite de dreptul în vigoare. Este nevoie de o înțelegere bazată pe cunoașterea rădăcinilor și a evoluției ulterioare, pentru a percepe direcțiile prezente. Numai astfel viitorul jurist va dobândi abilitatea de a înțelege mișcarea fenomenului juridic și de a se adapta într-o lume caracterizată de instabilitate economică și de inflație legislativă. În plus, materia de față se înscrie în pachetul de discipline de studiu specifice anului întâi, ce au toate un scop pronunțat propedeutic. Studentul se va familiariza cu limbajul de specialitate, va învăța să conducă raționamentul juridic, va fi pus în situația de a analiza critic soluții de speță ingenioase. Acest studiu este util și juristului licențiat în drept, căruia îi oferă lămuriri asupra originii și evoluției instituțiilor.

¹ Celsus, *Dig. 1.3.17.*

4. STADIUL PROBLEMEI. Am arătat până aici importanța studiului Dreptului roman. Dar care este situația actuală a studiilor de Drept roman?

Există în lume la ora actuală a aparentă delăsare în domeniul studiilor clasice. Am putea lesne expedia problema, punând totul pe seama mercantilizării societății contemporane. „Arcașul – aprecia însă Confucius – poate fi comparat, într-o anumită privință, cu înțeleptul: dacă se depărtează de ținta pe care o vizează, atunci el cercetează în sine însuși pentru a căuta cauza”. La fel și noi vom analiza cronologic poziția învățământului de Drept roman, încercând să formulăm în final o direcție posibilă de urmat.

Prăbușirea Romei în anul 476 a însemnat dispariția autorității politice a statului roman și, implicit, a calității oficiale a dreptului roman. Simulacrul de continuitate promovat de cuceritori nu putea prelua și continua evoluția unor instituții juridice; în cel mai bun caz, se poate socoti că le-a conservat pentru cercetările științifice din secolele următoare. Receptarea dreptului roman¹ începând din sec. XII-XIII l-a repus în scenă, dar bartoliștii și succesorii lor (cel puțin) până la jurisconsultul francez Jacques Cujas nu uzau în cercetările lor de ceea ce noi numim simț istoric. A rezultat astfel maniera defectuoasă de cercetare și predare folosită până a doua jumătate a secolului XIX; cercetarea istorică în general a utilizat metode specifice științelor naturii, neținând seama că „[...] fenomenele despre care științele spiritului se ocupă, sunt dependente de om, în dublul înțeles că sunt contemporane cu civilizația lui și că sunt atârănătoare de variațiile subiectivității sale. [...] Fenomenele spiritului nu sunt nici repetabile; ele sunt unice. [...] Din această pricină nu putem formula în legătură cu ele niciun fel de noțiuni generale. Preparatele intelectuale care rezultă din efortul de a cunoaște aceste fenomene ale spiritului sunt niște concepte individuale, unice: conceptul Revoluției franceze, al Renașterii sau Reformei. Conceptele acestea nu însumează apoi numai trăsături ale realității nude, fapte de existență. Ele nu dau loc numai la judecăți existențiale, ci totdeauna le gândim în legătură cu o valoare”². „Științele naturii își propun reprezentarea realității, așa cum este ea, independent de individualitatea omenească și de variațiile ei. Științele spiritului studiază însă fenomene în legătură cu anumite valori resimțite de subiectivitatea omenească”³. De acest aspect s-a legat curentul de opinie ostil, generat de revoluția franceză de la 1789, față de modul renașcentist nedocumentat și fantezist de a practica istoria.

¹ Asupra căreia vom reveni detaliat în capitolul II, dedicat izvoarelor dreptului roman.

² Tudor VIANU, *Filosofia culturii*, în *Filosofia culturii și teoria valorilor*, Ed. Nemira, București, 1998, p. 147.

³ Tudor VIANU, *op. cit.*, p. 149.

Se poate observa cum, de fapt, toate revoluțiile au încercat să rupă cu tradiția și să înființeze o nouă ordine juridică¹. De pe poziția de luciditate ce am încercat să ne-o asumăm, vom observa că aceste atacuri au avut din nou (și) importante cauze interne. Dreptul nu a evoluat în ritmul extraordinarelor progrese făcute de celelalte științe sociale în secolele XVII-XIX. A apărut astfel justificată critica inițiată în secolul XIX de comunitatea savantă la adresa izolării (lipsei de receptivitate) a științei juridice în general. În această atmosferă s-a situat excesiva încărcare a studentului cu noțiuni inutile, după o concepție de predare încremenită. Reforma studiului Dreptului roman s-a petrecut abia la finele secolului XIX și începutul secolului XX, când savanți precum Otto Lenel (Germania), Charles Appleton, Eduard Cuq (Franța), Vittorio Scialoja și Pietro Bonfante (Italia) l-au repus pe baze pur istorice;

Învățarea Dreptului roman a fost indispensabilă în secolele XIX-XX ca sprijin explicativ al legislațiilor moderne. Utilitatea ei se păstrează și în prezent; dar nu ni se mai pare suficient să urmărim apariția și evoluția unei instituții mergând până la Iustinian. Trebuie mers mai departe, fiind azi capabili să expunem maniera în care reglementarea romană a fost receptată în codificările civile. Numai așa va ajunge studentul să perceapă într-o manieră evolutivă instituțiile (precum și modul în care acestea au fost preluate de la o generație la alta), materia de față aducându-l până în pragul dreptului pozitiv.

În concluzie, Dreptul roman își păstrează locul de cinste între disciplinele obligatorii predate la începutul studiilor juridice. Aceasta cu atât mai mult cu cât tentativa contemporană de realizare a unui sistem juridic unic european își găsește în acesta, așa cum arăta Reinhard Zimmerman, cel mai bun model al unui drept universalist.

Venind în întâmpinarea observațiilor de mai sus, vom căuta în permanență să facem conexiunea între trecutul și prezentul regulilor de drept, în cadrul unitar al studiilor de drept roman. Explicațiile nu vor ignora aspectele de ordin filosofic aflate la temelia instituțiilor și contextul social-economic sau politic în care s-au adoptat diversele reguli juridice.

Încercăm astfel să venim în continuarea tradiției învățământului românesc de istorie juridică ilustrată de personalități ca Ștefan Longinescu, Ion Cătuneanu, Constantin Stoicescu, George Dumitriu, Ștefan Grigore Berechet, Constantin Tomulescu, Valentin Șotropa, Alexandru Herlea, Valentin Georgescu și, nu în ultimul rând, de maestrul nostru – profesorul Vladimir Hanga.

¹ Să luăm spre exemplu mișcarea socialistă franceză după primul război mondial sau național-socialiștii în Germania. Doctrinariii comuniști au fost cel puțin aparent mai prudenți, pledând pentru folosirea a ce este bun din experiența juridică romană.

Întemeindu-ne pe aceste premize, vom porni de la rezultatele cercetării românești în domeniu, îmbogățind-o și actualizând-o (unde este cazul) cu rezultatele recente atinse de romaniștii din alte țări. Din punctul de vedere tematic, am anticipat deja intenția de a urmări soarta instituțiilor de drept privat roman până în codificările moderne. Se va realiza astfel, credem noi, o utilă familiarizare a studentului din anul întâi cu identitatea și maniera de evoluție a noțiunilor ce-i vor popula următorii ani de studiu¹.

LECTURI SUPLIMENTARE

„Niciodată nu veți ști noul cod civil dacă veți învăța numai acest cod. Filosofii și jurisconșulții Romei sunt încă dascălii omenirii. Clădirea legiurii noastre naționale am înălțat-o *în parte* cu bogatele materiale ce ne-au fost lăsate de la ei. Roma a supus Europa prin armele sale, a civilizat-o prin legile sale.”

(PORTALIS, 1804)

„Să-mi fie îngăduit să atrag băgarea de seamă asupra unei greșeli, răspândite de ignoranță și pe care lenea ar putea-o face să aibă trecere: că ar fi de ajuns de aici înainte, pentru acei care se hotărăsc să învețe legile, să cunoască numai codul civil. Nu putem să le repetăm îndeajuns că, luând pildă de la magistrații noștri cei mai mari și de la jurisconșulții noștri cei mai vestiți, trebuie să învețe dreptul din izvorul lui cel mai curat, în legile romane. Numai cercetând și adâncind acest monument nepieritor de înțelepciune și de echitate se pot forma acei care năzuiesc la menirea cinstită de a lumina pe concetățenii lor asupra intereselor acestora ori să hotărăscă asupra litigiilor dintre ei.”

(GARY, 1805)

„Neîncetat vom alerga la dreptul roman, care este baza științei noastre, baza tuturor legislațiunilor moderne. [...] Fără îndoială poate cineva să-și facă trebușoara sa ca judecător, ca avocat, fără îndoială poate cineva să întocmească o poliță fără să fi auzit măcar de Papinian, Ulpian, Modestin și alți jurisconșulți romani. Însă, niciodată nu va putea să fie înzestrat cu judecată serioasă, cu agerime de minte, fără să fi urmat cu seriozitate doctrina și felul de privire a materiilor juridice a acestor jurisconșulți, care cu drept cuvânt sunt numiți fondatorii științei noastre.”

(George MĂRZESCU, 1860)

„Dreptul Roman este pentru jurisconșulții moderni de folos practic din punctul de vederii al culturii juridice. El perfecționează inteligența juridică și ne permite o bună înțelegere nu numai a legilor moderne, ci a oricăror legi. Analiza discuțiilor jurisconșulților este o aleasă școală de raționare juridică. spiritul deprins cu mânuirea acestor argumentări va stăpâni cu ușurință rară greutățile juridice. Dreptul roman din punctul de vedere al tehnicii pure este monumentul cel mai desăvârșit al dialecticii juridice. El este gimnastica dreptului.”

(P. VAN WETTER, 1871)

¹ Dezideratul nostru nu se va realiza, desigur, integral de la această ediție a lucrării. Promitem însă că treptat, la fiecare nouă ediție, vom completa secțiunile în sensul care ni l-am propus.

„Corsicanul care se abține de la *vendetta* ca să respecte legea țării, e proscris între ai lui. Acela care sub presiunea credinței populare îi cedează, cade pe mâna răzbunătoare a justiției. Tot așa și la duelul nostru. Acela care, în condiții ce fac din duel o datorie de onoare, îl refuză, dăunează onoarei lui; dacă îl primește, e pedepsit – o situație penibilă și pentru împričinați și pentru judecători. În vechea Romă, zadarnic am căuta fenomene analoage; instituțiile statului erau acolo în deplin acord cu sentimentul național de drept.”

(Rudolf von JHERING, 1872)

„Profesorul de drept roman nu trebuie să piardă niciodată din vedere scopul eminentamente practic al cursului ce-l susține; el nu va cerceta trecutul decât pentru a explica prezentul, fără a răpi studiilor de drept roman caracterul de unitate ce l-au păstrat până azi; va urmări evoluția instituțiilor juridice de la origini până în pragul legislațiilor moderne. Concomitent, va ști să reliefeze faptele care ilustrează marile principii ale filosofiei dreptului. Sinteza trebuie să domine în cursul său.

Atunci studentul va putea cuprinde sensul profund al cuvintelor lui Corneille de Bynkershock: <cel care ascultă limbajul dreptului roman aude la drept vorbind limbajul tuturor națiilor>”.

(Carl OTT, 1913)

„Ceea ce este mai greu de explicat este fenomenul unic în istorie ca un drept străin și de lungă vreme mort să ajungă a se impune unor popoare străine, nici prin forță nici prin sprijinul credinței, cu așa efect încât să stăpânească la ele acasă și să le facă educația juridică secole de-a rândul. Dreptul roman se înmormântase demult cu poporul care l-a creat, când națiuni noi l-au dezgropat și l-au introdus în viața lor la o cotitură a istoriei, care însemnează începutul evului modern. S-a produs o întorsătură lentă dar hotărâtoare în evoluția spiritului general, când lumea medievală a luat cunoștință de principiile și distincțiile luminoase ale dreptului roman, care oferise cu veacuri înainte mai multă garanție de libertate și egalitate civilă decât regimul feudal de origine germanică.

[...] Acum, când fiecare stat european își are corpul său de legi civile iar știința modernă pretinde că și-a însușit gândirea juridică a jurisconșulților clasici, se pune întrebarea dacă mai este necesar a se studia dreptul roman. Răspunsul afirmativ se impune pentru două motive izvorâte din tendința de a ridica tot mai sus știința dreptului. Întâi, pentru că și în materia dreptului ca la orice ramură de știință, mai temeinic se înțeleg instituțiile juridice actuale dacă cercetăm pe ce se întemeiază, dacă deci studiem dreptul roman care, în bună parte, le stă la bază. Al doilea, pentru că dreptul roman având o dezvoltare ce se poate urmări continuu într-un interval de 1000 de ani, oferă cercetătorului puțința nu numai de a observa procesul de formațiune, înflorire și decădere a unor instituții specific romane, ci a desprinde dintr-o evoluție milenară și principii generale, care cârmuiesc evoluția dreptului, ca un produs social, independent de timp și loc. Din acest punct de vedere, tot mai accentuat în ultimele decenii, studiul dreptului roman intră în curentul larg al istoriei generale a dreptului.”

(Ion C. CĂTUNEANU, 1922)

„Jurisconșulții romani au fost aceia care au pus bazele Științei Dreptului; ei au avut un spirit practic și în același timp o agerime pentru construcțiile teoretice ale Dreptului, rămase neîntrecute.

De la dânșii avem vocabularul juridic și lor le datorăm categoriile, clasificările și noțiunile Dreptului. Dacă astăzi jurisconșulții din întreaga lume mănuiesc aceleași concepte și – ca să zicem așa – vorbesc aceeași limbă, aceasta este opera jurisconșulților Romei. Dar acești jurisconșulți nu erau numai niște mari constructori, ci și niște iscusiți cazuiști care știau să găsească pentru fiecare speță, pentru fiecare caz în parte, soluția cea mai potrivită și mai echitabilă. Trecând prin școala lor, chiar dacă ar fi ca mai târziu să se uite tot, exercițiul făcut întărește pentru totdeauna spiritul.”

(Matei NICOLAU, 1930)

„Dreptul roman are o valoare proprie, explicabilă prin marea înclinațiune ce o aveau strămoșii noștri pentru *ars boni et aequi*; el a creat limbajul juridic și categoriile juridice ale dreptului comun universal, coordonând pentru prima oară dispozițiile legale răslețe, ridicându-le până la principiile de unde porneau, grupându-le în jurul unor anumite reguli. Valoarea aceasta intrinsecă a dreptului roman este independentă de soluțiile date și de aceea se explică persistența categoriilor juridice întocmite de dânsul, chiar față de diversitatea și de complexitatea chestiunilor dezbătute de dreptul modern.”

(Constantin STOICESCU, 1931)

„Bazele dreptului civil modern au fost așternute în perioada romană. În această epocă, coresponzătoare venirii creștinismului, omenirea a trăit una din fecundele ei lucidități.

Natura omenească a fost analizată atunci cu o precizie care n-a mai fost întâlnită altădată. Întocmai după cum înclinarea spre lucrurile supranaturale a fost formulată și exprimată în splendida religie creștină, tot astfel predispoziția socială a omului, pe lângă comorile vieții sale individuale, au găsit expresie în dreptul civil.”

(Alexandru OLTEANU, 1941)

„Conviețuirea comunităților omenești ne duce la concluzia necesară că există elemente ideale de armonie și de sinteză exprimate de esența omenească a acestor comunități.

Rezultatul la care ajungem este [...] postulatul unei comunități de destin și de revelație, care unifică toate colectivitățile, toate structurile stilistice particulare – fără a le nega sau împiedica să se realizeze – și care, deci, unifică și istoria omenească.

Dreptul roman nu mai poate fi privit nici ca o *ratio scripta*, nici ca un exemplu inegalabil și obligatoriu. În istoria instituțiilor juridice ale Romei, nu mai poate fi vorba decât de o grandioasă manifestare a istoriei omenești, cu care avem legături necesare, derivând din această comunitate de destin și de revelație. Istoria dreptului roman din această cauză, cu marile ei întâmplări, cu problemele variate care acoperă un mileniu și jumătate de frământare omenească și cu atâtea cuceriri în toate sensurile vieții sociale, rămâne o incomparabilă *magistra vitae*.”

(Valentin Al. GEORGESCU, 1942)

„Există la unii un soi de antipatie față de cultura latină și de moștenirea romană, acuzate de rigiditate, de lipsa dimensiunii metafizice și, *horribile dictu*, de „spirit juridic”.

Oroarea de spiritul juridic merge împreună cu disprețul simțului civic și e un simptom sigur de barbarie. Spiritul juridic se opune legalismului orb și implacabil; el a definit și delictul *abuzului de drept*. Rațiunea finală a spiritului juridic e sollicitudinea umană, care transpare sub formulările lui lapidare și în logica strânsă a interpretării.

Limba și proza latină, superba și tot mai ignorată poezie latină, împreună cu acestea și dreptul roman, apoi limba și poezia franceză, nu îndeajuns de prețuită poezie franceză (câți îi citesc azi pe *formidabilul* Hugo sau pe un Du Bartas, un Jodelle, un Sponde?), totodată și codul Napoléon, constituie laolaltă o continuitate esențială a spiritului european, o tradiție a cărei părăsire nimic nu o poate compensa. Antipatia barbarilor față de această tradiție e firească și neabătută. Tot firească și neabătută ar trebui să fie și apărarea acestei tradiții.”

(Alexandru PALEOLOGU, 1983)

„Studiul dreptului roman constituie un mijloc exemplar permițând dobândirea sensului evoluției și relativității instituțiilor juridice. Din acest dublu punct de vedere tehnic și sociologic, valoarea formativă a dreptului roman apare extrem de prețioasă într-o epocă, precum a noastră, de proliferare legislativă și de bulversări economice și sociale. Ar fi într-adevăr periculos să limităm formația juristului numai la studiul dreptului în vigoare. Căci aceasta ar însemna să acordăm licența unor studenți a căror cultură este menită să devină destul de repede anacronică, fără să posede bagajul istoric și tehnic elementar ce să le permită să se orienteze în masa de legi noi și să se adapteze schimbărilor.”

(Roger VIGNERON, 1994)

5. CÂTEVA NOȚIUNI FUNDAMENTALE. Proaspătul student vine dintr-un învățământ preuniversitar ce nu-i oferă suficiente repere despre unele noțiuni fundamentale, precum: **drept**, dreptate (**justiție**), legalitate, legiferare, **jurisprudență**. Primul an de facultate îl confruntă cu un set de termeni pe care nu știe de unde să-i ia și cum să-i asocieze. Aici intervine caracterul propedeutic al Dreptului Roman, ca materie integrată primului an de studii în facultățile de drept. Sunt necesare deci câteva precizări menite să compună studentului un minim bagaj noțional.

Jurisconsultul Ulpian definea justiția drept o voința statornică și neîntreruptă de a da fiecăruia ceea ce i se cuvine:

Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum quique tribuere.

Învățămintele dreptului sunt acestea: a trăi în cinste, a nu vătăma pe altul, a da fiecăruia ceea ce i se cuvine.¹

În ce privește jurisprudența, același Ulpianus ne oferă o definiție influențată de stoici și pitagoreici:

¹ Dig. 1.1.10 pr. și Inst. 1.1.3.

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

Jurisprudența este cunoașterea lucrurilor divine și umane, știința justului și injustului¹.

În acest sens, dreptul roman ne-a transmis o celebră definiție a dreptului:

Ius est ars boni et aequi

Dreptul este știința a ceea ce este bun și echitabil².

Avem de-a face cu definiții idealiste, în care accentul se pune mai degrabă pe scopul dreptului – realizarea idealului de justiție – decât pe natura și caracterele sale proprii. Curentul pozitivist a generat formulări diametral opuse, în care dreptul este suma surselor sale formale (fie acestea legea, judecătorul sau chiar doctrina). Confundarea dreptului cu izvoarele acestuia a fost însă criticată de cei care îl văd drept un fenomen social, produs al comunității pe care o guvernează. Dreptul ar apare, în această optică, ca o rezultată a forțelor sociale, a concepțiilor filosofice și structurilor psihologice și s-ar diferenția de alte sisteme normative sociale prin caracterul său de constrângere; regula juridică este obligatorie, fiind acompaniată de o sancțiune – spre deosebire de regulile morale, de exemplu. Or, să observăm că sancțiunea nu este un element esențial, permanent al normelor de drept: Dreptul Roman ne-a transmis categoria obligațiilor naturale³ și cea a clasificării în reguli imperative și supletive⁴.

Remarcăm în concluzie cum o finalitate, oricât de nobilă ar fi, nu se poate confunda cu dreptul; cum acesta nu poate fi redus numai la izvoarele formale, ignorându-se funcția pe care o îndeplinește; și cum, în fine, acesta nu se rezumă la un simplu fapt social. În fond, fiecare din părerile exprimate surprinde una sau mai multe fațete ale Dreptului – fenomen complex. Tocmai această complexitate impune abordarea din mai multe perspective, pentru ca studentul să perceapă cum dreptul are o singură constantă: faptul că evoluează în timp. De aceea, simpla abordare a legilor în vigoare este insuficientă, fiind nevoie și de o perspectivă istorică asupra Dreptului.

¹ *Dig. 1.1.10 pr. și 1*, respectiv *Inst. 1.1.1*.

² Celsus, *Dig. 1.1.1 pr.*

³ Creditorul nu-l poate constrânge pe debitor la executare; dar plata voluntar făcută de acesta este una valabilă.

⁴ Normele imperative (e.g.: dispozițiile constituționale, cele ale Codului penal) trebuie observate îndeaproape, nefiind acceptate abateri de la prescripțiile acestora. Normele supletive prevăd o anumită conduită în cazul în care părțile unui act juridic nu au convenit vreuna. E.g., art. 1317 C. civ. român din 1864: „Spezele predării sunt în sarcina vânzătorului, și ale ridicării în sarcina cumpărătorului, dacă nu este stipulațiune contrarie.”; art. 1692 C. civ. român din 2011: „Dacă nu s-a convenit altfel, fructele bunului vândut se cuvin cumpărătorului din ziua dobândirii proprietății”.

BIBLIOGRAFIE:

- pentru utilitatea studiului istoriei dreptului în general și al dreptului roman în special: George DANIELOPOLU, *Importanța studiului dreptului roman*, București, 1901; Nicolae CORODEANU, *Importanța și metoda studiilor de drept roman*, București, 1924; GIRARD, *Manuel*, p. 4-9; LONGINESCU, *Elemente*, vol. I, p. 154-162; STOICESCU, *Curs*, p. 9-11; Dimitrie ALEXANDRESCO, *Explicațiunea dreptului civil român...*, ed. a 2-a, vol. I, București, 1925, *Prefața*; Alexandru OLTEANU, *Știința dreptului civil. Câteva caractere*, Tip. Lumina, Blaj, 1941, secț. a VI-a *Constanța legilor civile. Familia și proprietatea*, p. 27-32; Constantin STOICESCU, *Cultură clasică ori modernism*, București, 1942; Nicolae CORODEANU, *Dreptul roman*, C. Jud. 1947.162-164; excelentul studiu al lui Emil CRISTOFORIANU, *Tradiția romanistă în conștiința juridică a popoarelor europene*, PR 1943.IV.52; Alexandru VĂLLIMĂRESCU, *Bazele permanente ale dreptului civil – discurs rostit la Academia Română în 16 dec. 1943*, București, 1944, p. 5-22; Nicolae CORODEANU, *Dreptul roman*, C. Jud. 1947.162; DJUVARA, *Enciclopedia juridică*, secț. *Istoria dreptului și dreptul comparat*, p. 101-103; Vladimir HANGA, *Drept roman și drept actual*, SCJ 3/1977.271 id., *Le sceau de Rome dans la formation du droit roumain*, RRSJ 2/1988.167; id., *L'actualité du droit romain – considérations historiques*, SUBB 1/1990.3; Hans ANKUM, *Diritto romano nel diritto delle obbligazioni nel nuovo codice civile olandese del 1992*, în *Studi Impallomeni*.1; Carlo Augusto CANNATA, *Il diritto romano e gli attuali problemi d'unificazione del diritto europeo*, în *Studi Impallomeni*.41; Mario TALAMANCA, *Il diritto romano come fattore di unificazione nel mondo antico*, în *Studi Impallomeni*.405; Richard ZIMMERMANN, *Roman law and european legal unity*, ???; Peter STEIN, *Roman law...*, cap. 5 & 9 *Roman law in the twentieth century*, p. 130-132;
- pentru problemele legate de definirea dreptului: Constantin DISSESCU, *Ideea de drept și fundamentul ei*, București, 1911; Henri LÉVY-ULLMANN, *Elements d'introduction générale à l'étude des sciences juridiques*, din vol. I intitulat *La définition du droit*, Sirey, Paris, 1917, partea I cap. I *Les brocards du droit romain* (p. 7-25); Ștefan LONGINESCU, *Pregătire pentru învățarea dreptului*, București, 1926; Felix SENN, *De la justice et du droit. Explication de la définition traditionnelle de la justice suivie d'une étude sur la distinction du ius naturale et du ius gentium*, Paris, 1927; Filippo GALLO, *Sulla definizione celsina del diritto*, în *Opuscula Gallo*, p. 551-604; THIREAU, *Introduction*, p. 7-12;
- pentru raporturile dreptului cu alte științe normative și pozitive: TERRÉ, *Introduction*, nr. 9-25, p. 8-31;
- pentru o privire sintetică asupra evoluției fenomenului juridic, întemeiată pe punctul de pornire al dreptului roman: Constantin JITIANU, *Rolul și funcțiunea dreptului*, PR 1943.IV.117;
- pentru metoda de cercetare în dreptul roman: Ilie POPESCU-SPINENI, *Metoda studiului dreptului roman*, Pitești, 1927; pentru școala istorică: Valentin Al. GEORGESCU, *Dreptul roman în lumina noilor concepții ale metodei istorice* ⇒ *Athenaeum*, Iași, 1936; Mircea DJUVARA, *Teoria generală...*, p. 334-337; MALAURIE, *Antologia...*, p. 203-206 și 274-279;

- pentru problema moștenirii terminologice juridice latine în contemporaneitate: HANGA, *Adagii*; Afrodita CIOCHIN, *Terminologia juridică latină și reflexele ei în limba română (I)*, în *Revista Facultății de Drept Tibiscus – Timișoara* 1/2000.245; Henri ROLAND, Laurent BOYER, *Locutions latines du droit français*⁴, Litec, Paris, 1998; Ion DELEANU, Sergiu DELEANU, *Mică enciclopedie a dreptului. Adagii și locuțiuni latine în dreptul românesc*, Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

LECTURI SUPLIMENTARE

Matei CANTACUZINO, *Curs de drept civil*, Ed. Ramuri, Craiova, 1925, p. 5-6

„Neapărat, scopul final și esențial al oricărei cercetări științifice este și trebuie – pe lângă mulțumirea senină ce o dă cugetarea în domeniul pur al ideilor – să fie de a înlesni omului adaptarea lui cea mai prielnică, cea mai lipsită de suferințe, la constrângerile pe care forțele oarbe ale naturii și condițiile sociale i le impun.

Dar practica, când nu e pusă în armonie cu teoria și supusă controlului ei, riscă să se mărginească la o mișcare pe loc produsă prin obicei. Teoria dezinteresată singură conferă științei acel imbold generos de neconținută reînnoire, care e înțelesul adânc al vieții și aceea absorbire armonioasă a cazului special, concret și trecător în mișcarea universală și permanentă.

În domeniul nostru, al dreptului, imboldul de reînnoire, mișcarea universală și permanentă, se cheamă *dreptatea*, iar ceea ce numim *legalitatea* nu e decât armătura, schimbătoare după timp și loc, a unui ideal permanent, fără de lumina căruia normele de drept, oricât de mecanic și de exact aplicate, nu pot corespunde cu menirea lor.

Nu e deci operă bună și completă aceea în care, fie practicantul legiuitor, judecător, bărbat de Stat sau avocat, se mărginește a indica, a pronunța sau a aplica normele și soluțiile dreptului pozitiv după procedeele tehnice pe care știința le întrebuițează și după datele nevoilor concrete actuale, unele mai generale, altele mai speciale. Mai trebuie încă și trebuie mai presus de toate, ca acele norme și soluții să fie în armonie cu un principiu permanent și superior, pe care îl denumim *dreptate* – fără a-l defini deocamdată – și care să inspire și să lumineze normele și soluțiile dreptului pozitiv, nu numai din punctul de vedere al efectelor imediate și concrete, dar și mai cu seamă cu privire la îndrumarea vieții sociale. Ceea ce revine a zice că, pe lângă rolul său imediat și oarecum polițienesc, dreptul mai are un rol îndepărtat și oarecum educativ.”

6. ELEMENTE DE ISTORIE JURIDICĂ A ROMEI. Intenționăm a puncta în secțiunea de față câteva date esențiale pentru înțelegerea analizelor instituționale evolutive din capitolele ce vor urma. Expunerea se va derula pe două coordonate: o periodizare istorică, pe care se va greșa una juridică. Astfel, vom trata istoric trei perioade: regalitatea (753 a.Chr. – 509 a.Chr.), republica (509 a.Chr. – 27 a.Chr.) și imperiul – cu cele două subdiviziuni: principatul (27 a.Chr. – 284 p.Chr.) și dominatul (284 – 565). Chestiunile juridice se pot încadra temporal în: vechiul drept roman (753 a.Chr. – sec I a.Chr.), dreptul clasic (sec. I a.Chr. – 284 p.Chr.) și dreptul postclasic (284 – 565).